

УДК 344.13

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.42>**Вікторія Владимірова,***аспірантка кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права
ЗВО «Національна академія управління»*

ВИТОКИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗДАЧУ АБО ЗАЛИШЕННЯ ВОРОВОГІ ЗАСОБІВ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

У статті здійснений аналіз норм права про кримінальну відповідальність за здачу або залишення ворогові засобів ведення війни. Приділено увагу вивченню витоків та історії розвитку законодавства, що розпочинається з XI ст., коли в прадавньому збірнику законів Київської Русі «Руській Правді» було передбачено в окремих статтях відповідальність за посягання на військовий правопорядок. Вимогою подальшого розвитку кримінального законодавства у воєнній сфері стала необхідність формування постійної і професійної армії. Розвиток військового кримінального законодавства в Україні після розпаду Київської Русі тісно пов'язаний із розвитком військового законодавства інших держав, під владою яких упродовж багатьох століть перебувало населення українських земель, зокрема Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського князівства, а пізніше Російської імперії. Процес відновлення Української держави тісно пов'язаний зі створенням власної армії.

Аналіз охопив законодавство щодо зазначеного військового злочину, яке неодноразово змінювалося, удосконалювалося законодавцями і продовжує становити для військового правопорядку підвищену суспільну небезпеку, а тому залишається у Кримінальному кодексі України в «статусі» військового злочину (кримінального правопорушення).

Вишикнення і розвиток військово-кримінального законодавства в нашій державі прямо пов'язаний з виникненням і розвитком Збройних Сил та інших військових формувань, армії незалежної суверенної України. Це необхідний крок кожної новонародженої держави, яка дбає про свою обороноздатність та військову міць. Оскільки наша держава є порівняно молодого, відповідно, і військово-кримінальне законодавство перебуває у стадії напрацювання та вдосконалення, що і зумовлює необхідність детального вивчення витоків та генезису розвитку військово-кримінального законодавства, а саме статті 427 Кримінального кодексу України («Здача або залишення ворогові засобів ведення війни»).

Ключові слова: витоків, генеза, кримінальна відповідальність, військові злочини, військово-кримінальне формування, здача або залишення ворогові засобів ведення війни, територія України.

Постановка проблеми. Питання витоків норм права, які нині передбачають кримінальну відповідальність за військові злочини, передбачені ст. 427 Кримінального кодексу України («Здача або залишення ворогові засобів ведення війни»), не отримали до сьогодні належного наукового аналізу і висвітлення. Разом із тим зазначений злочин продовжує бути тяжким і небезпечним для військового правопорядку злочином, а тому потребує більш поглибленого аналізу і посилення його захисту за допомогою кримінально-правових заходів.

Мета статті – комплексно проаналізувати витоків і генезу законодавства, що нині передбачає кримінальну відповідальність за здачу або залишення ворогові засобів ведення війни за ст. 427 КК України (далі – КК).

Виклад основного матеріалу. Історія становлення правової норми, яка регламентує

кримінальну відповідальність за здачу або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК), розпочалася з того часу, як виникло військо та обов'язковими елементами стали засоби ведення війни, а саме зброя, яка застосовувалася збройними силами воюючих для знищення живої сили і військової техніки противника. На теренах сучасної України письмовими пам'ятками, які збереглися і сприяють дослідженню, є акти Київської Русі: «Руська Правда», «Правда Ярославичів», «Розширена руська правда» [1, с. 10-11], а також пізніші юридичні збірники «Мірило праведне», списки «Кормчої книги» [2, с. 8-9] та ін.

Надалі протягом кількох століть кримінальне законодавство на території України формувалося під впливом актів законодавства держав, до території яких належали українські землі, зокрема Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського, а пізніше Російської імперії [3, с. 18].

Як зазначає О.В. Макаренко «джерелами кримінального <...> права даного часу були: звичаєве право, церковне право, Магдебурзьке право, Литовські статuti, гетьманське законодавство, російське право» [4, с. 12].

За часів перебування України під владою інших держав, а саме Московського князівства доби Івана IV, оскільки в цей період були засновані постійні війська на території «всєя Руси» саме для зовнішньої охорони Московської держави, які отримали назву «стрілецькі», і виникли перші військово-кримінальні правові акти. Найвідоміший із них – «Устав ратных, пушечных и других дел, касающихся до воинской науки» (1621 р.), в якому норми військово-кримінального змісту були розміщені в главі «О статейной розписи пушкарей», яка містила 29 статей. Зазначимо, що дану главу науковці вважають невизначеною, погано структурованою, проте слід пам'ятати, що вона є однією з перших спроб встановити, які дії можна називати (відповідно до тогочасних звичаїв і традицій) порушеннями військової дисципліни і тяжкими військовими злочинами, а також вид покарання за них [5]. До перших належали: непослух і невиконання наказу, самовільне залишення служби, насильство щодо місцевого населення тощо. До тяжких злочинів зараховувалися: залишення зброї для грабежу, недотримання правил утримання зброї у готовності до стрільби; розтрата необхідного для стрільби приладдя; підняття помилкової тривоги; розорення млинів; пограбування церкви та ін.

Особливий інтерес для нас становить «Артикул воинский» (1715 г., апреля 26) [6, с. 285-329; 7, с. 61-66]. У ньому містяться норми тільки кримінального права, і він по суті являє собою Військово-кримінальний кодекс без загальної частини. Він містить главу XV «О сдаче крепостей, капитуляции и акордах с неприятелем» [6, 309-311], в якій в статтях 118-120 передбачена кримінальна відповідальність офіцерів (як і рядових) за здачу або залишення без крайньої потреби фортеці. Варто зазначити, що артикул 57 також передбачав обов'язки військовослужбовців щодо поводження зі своєю зброєю і встановлював санкції за їх порушення. Так, «кто свое ружье весьма бросит, или в поле оставит, оный жестоко шпицрутенами наказан будет» [6, 298].

Подальшим періодом криміналізації дій у виді «здачі фортеці» були схожі правопорушення, зазначені у «Полевом уголовном уложении» 1812 р., «Военно-уголовном уставе» 1839 р., «Уложении о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 р., «Воинском уставе о наказаниях» 1867-1868 рр. [7, с. 68-77].

Наступним етапом криміналізації дій у виді «залишення ворогові засобів ведення війни» стало Положення про революційні військові трибунали від 20 листопада 1919 р. [7, с. 80], в якому передбачалась кримінальна відповідальність за «умисне знищення або пошкодження спеціальних воєнних споруд», і ст. 210 Кримінального кодексу УСРР від 23.08.1922 р. за «самовольное отступление военного начальника от данной ему диспозиции или иного распоряжения, отданного для боя, сдача им неприятелю вверенных ему отрядов, укрепления или военного судна, а равно уничтожение или приведение в негодность укрепления, судна, орудий, складов оружия, продовольственных припасов и других предметов, подлежащих к средствам ведения войны, в тех случаях, когда указанные деяния учинены без всякого намерения способствовать неприятелю, а лишь в силу неправильной оценки им с точки зрения пользы дела сложившейся во время боя обстановки» [8, с. 423].

КК УСРР містив цілий арсенал доволі радикальних заходів захисту держави від суспільно-небезпечних дій. Він встановив, що кара є заходом оборонним і повинна бути доцільною. КК містив положення про аналогію закону. Так, у ст. 10 зазначалося: «У разі відсутності в Кримінальному кодексі прямих вказівок на окремі види злочинів покарання або інші міри соціального захисту застосовуються згідно зі статтями Кримінального кодексу, що передбачають найбільш схожі за важливістю і родом злочини, з дотриманням правил Загальної частини цього Кодексу».

Як зазначає М.Е. Шаргей, коментуючи правову норму, передбачену ст. 210 КК УСРР 1922 р., «діяння, передбачене ст. 210, є не чим іншим, як видом перевищення влади, але виділене воно в окрему статтю з метою різкіше підкреслити відповідальність військового начальника у випадку відступу ним від диспозиції або розпорядження начальника, відданого для бою» [8, с. 424].

Предмети злочину в частині здачі їх противнику конкретно зазначені законодавцем і могли бути лише у виді «загону, фортеці і військового судна». У частині знищення або приведення в непридатність предмети злочину були зазначені лише приблизно, але такими могли бути лише предмети, які належали до засобів ведення війни, а які конкретно, якщо вони не зазначені законодавцем в диспозиції статті 210 КК, належало у кожному випадку вирішувати суду. Обов'язковою умовою для застосування ч. 1 ст. 210 була відсутність мети сприяти противнику вчиненим діянням [8, с. 424].

В статті 206-20 КК УСРР від 08.06.1927 р. законодавець розширив, як

предмет цього злочину, так і види вчинюваних діянь, виклавши його у такій редакції:

«а) За те, що начальник здасть ворогові доручені йому воєнні сили, залишить ворогові, знищить чи унепритатнить доручені йому укріплення, воєнні кораблі, військові літаки, артилерію, воєнні склади та інші засоби ведення війни, а також за те, що начальник не вжив потрібних заходів до знищення та унепритатнення перерахованих засобів ведення війни, коли їм загрожує безпосередня небезпека захоплення ворогом і коли вже використано всі заходи зберегти їх, якщо зазначені в цьому артикулі вчинки заподіяно з метою сприяти ворогові, – вищий захід соціальної оборони з конфіскацією майна.

б) За ті самі вчинки, заподіяні не з метою сприяти ворогові, але всупереч військовим правилам, – позбавлення волі із суворою ізоляцією на реченець не менший як три роки, а за обтяжливих обставин – вищий захід соціальної оборони з конфіскацією майна» [9, с. 284].

Завершилась кодифікація військових злочинів прийняттям Верховною Радою колишнього Союзу РСР 25 грудня 1958 р. Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини [10, с. 2-14], який окремою главою XI «Військові злочини» був включений до КК УРСР, прийнятого 4-ю сесією Верховною Радою УРСР п'ятого скликання 28 грудня 1960 р. і введений у дію 1 квітня 1961 р. [11].

Ст. 255 КК УРСР («Здача або залишення ворогові засобів ведення війни») передбачала кримінальну відповідальність за «здачу ворогові начальником ввірених йому військових сил, а так само не викликане бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової техніки та інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові, – карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років або смертною карою». Положення статті 255 КК, яке передбачало смертну кару як вид покарання, визнано таким, що не відповідає Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. № 11-рп/99).

Пізніше у КК України, прийнятому 5 квітня 2001 р., зазначений злочин «здача або залишення ворогові засобів ведення війни» передбачений ст. 427 КК. Стаття передбачає, що «здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, якщо зазначені дії вчинені не з метою сприяння ворогові, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років» [12].

Суспільна небезпечність злочину «здача або залишення ворогові засобів ведення війни» є очевидною, оскільки посягає на можливість начальника у будь-яких умовах виконувати свої обов'язки і рішуче керувати діями підлеглих в інтересах військового правопорядку.

Висновки

Беручи до уваги періодизацію військових злочинів, запропоновану М. Карпенком [13, с. 129-133], яка ґрунтується на достовірних джерелах, можемо констатувати, що правові норми, що передбачають кримінальну відповідальність за ст. 427 КК, беруть свої начала з III періоду, який охоплює X-XIV ст., «коли українські землі були під управлінням князів», і характеризуються «започаткуванням окремих норм права за окремі незаконні дії воїв». Надалі, аж до 2001 р., норми кримінального законодавства за здачу або залишення ворогові засобів ведення війни неодноразово змінювалися залежно від способів їх вчинення і трактування законодавцем. Початково предметом злочину, що аналізується, була фортеця, нині він законодавцем розширений і передбачає укріплення, бойову та спеціальну техніку чи інші засоби ведення війни. Згідно з артикулом 118 «Артикула воинского» 1715 р. суб'єктом вчинення зазначеного злочину могли бути і рядові, нині «суб'єктом злочину може бути тільки начальник (командир), який має у своєму підпорядкуванні сили і засоби для ведення бойових дій і здійснює керівництво боєм у масштабі свого підрозділу, військової частини. Це може бути і командир відділення, розрахунку, групи, і командир взводу, й інші начальники, незалежно від військового звання, керівництва підпорядкованими силами і ввіреними засобами в бою». Що стосується об'єктивної сторони злочину за ст. 427 КК України, то вона на відміну від артикула 119 «Артикула воинского» 1715 р. не передбачає такої форми його вчинення, як «підмова підлеглими коменданта фортеці шляхом примусу або обману до здачі ним фортеці». Разом із тим як раніше, так і нині, зазначені дії є суспільно небезпечними для військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони.

Список використаних джерел:

1. *Памятники Русского права* / под ред. С.В. Юшкова. Москва : Юрид. лит., 1952. Вып. 1. 287 с.
2. Карпенко М.І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія. Київ: ЗВО «Національна академія управління», 2019. 458 с.

3. Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648–1657 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 22 с.

4. Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. Москва : Университетская типография, 1855. Кн. XXIII. С. 1-106.

5. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. Москва : Юрид. лит., 1990. 480с.

6. Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право. Москва : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 452 с.

7. Уголовный Кодекс Советских республик : Текст и статейный комментарий под редакцией С. Канарского. 2-е изд. Государственное издательство Украины, 1925. 506 с.

8. Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. : Текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями на 1 грудня

1929 року. 4-те вид. Харків: Юридичне видавництво Наркомосту УСРР, 1930. 304 с.

9. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления. Москва : Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1959. 33 с.

10. Кримінальний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25 –26.

12. Карпенко М.І. До питання періодизації витоків законодавства про військові злочини на теренах сучасної України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 129–133. Isej.org.ua/4_2018/36.pdf.

13. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-методичний посібник / за заг. ред. В.К. Матвійчука. 2-е вид., доп. Харків : Право, 2017. 318 с.

The article analyzes the norms of the law on criminal liability for surrender or abandonment of means of war by the enemy, studying the origins and history of development of legislation. It is worth starting with the XI century, when in the ancient collection of laws of Kievan Rus "Rus Pravda" stipulated responsibility for separate articles encroachment on military order. The need for the further development of criminal legislation in the military field became the need for a permanent and professional army. The development of military criminal law in Ukraine after the disintegration of Kievan Rus is closely linked to the development of military law of other states, under the control of which for many centuries the population of Ukrainian lands, including the Grand Duchy of Lithuania, the Kingdom of Poland and the Russian Empire, and later. The process of rebuilding the Ukrainian state is closely linked to the creation of our own army.

The analysis covered legislation on the said war crime, which has been repeatedly amended, improved by the legislators and continues to be a high public danger for the military order, and therefore remains in the Criminal Code of Ukraine in the "status" of a war crime (criminal offense).

The emergence and development of military criminal legislation in our country is directly related to the emergence and development of the Armed Forces and other military formations, the army of independent sovereign Ukraine. This is a necessary step of every newborn state that cares for its defense capability and military strength. As our state is relatively young, therefore, the military-criminal legislation is in the stage of elaboration and improvement, which necessitates a detailed study of the origins and genesis of the development of the military-criminal legislation, namely Article 427 of the Criminal Code of Ukraine («surrender or abandonment of enemy means waging war»).

Key words: history, military-criminal legislation, servicemen, military criminal formations, military crimes, criminal responsibility.